

Könyvszemle

SIPOS JÚLIA GONDOZÁSÁBAN

ANDREA KOMLOSY: WORK: THE LAST 1,000 YEARS A munka elmúlt ezer éve

Andrea Komlosy könyve a történelem gazdasági vonatkozásait az élők munkája oldaláról mutatja be. Az International Institute of Social History (Amszterdam) által összegyűjtött hatalmas adathalmazon alapuló tanulmány szolgált a munka alapjául. A szerző magyar gyökerekkel rendelkező, bár a magyar nyelvet már nem beszélő osztrák professzor. Irodalomjegyzéke hatalmas ismeretanyagot ölel fel. A munka oldaláról nézve nem olvashattunk a gazdaságról eddig ilyen alapos áttekintést az elmúlt ezer, sőt – helyenként visszanyúlva – kétezer vagy olykor több ezer esztendőről. Ami Komlosy könyvének külön érdekességét adja számunkra az, hogy Közép-Európából kitekintve elemzi a világtörténelmet és a világgazdaságot. A nagyobb lélegzetű világgazdaságra vonatkozó és történelmi elemzések ugyanis rendszerint nyugati, angol-szász szempontból fogalmazódnak meg.

Komlosy könyvében rámutat a munka kettős természetére: a nehéz fizikai munka teher, az alkotómunka azonban öröm (ezt már a Biblia is így idézi). Az emberiség mindig is szeretett volna megszabadulni a fizikai munka terheitől, ezért a rabszolgaság korában ez utóbbit az alávett helyzetű rétegekkel végeztették. A rabszolgakereskedelem, az emberek szolgáskorba kényszerítése végigkíséri a történelem folyamatát.

A szerző a munka fogalmát tágra értelmezi. Minden, a létfenntartáshoz tartozó tevékenységet idesorol. Nem szűkíti le a munkát a kapitalista korszak beköszönésével jelentkező, háztartáson kívüli pénzkereső foglalkozásokra. Az is a munka fogalmához tartozik, amit a családon belül, a ház körül, esetleg kisgazdaságokban nem bérért vagy más ellenszolgáltatásért végeznek. Mi több, még a gyermekszülés és -nevelés is idetartozik a felsorolásban!

A könyv hat nagy történelmi korszakban vizsgálja a munka fogalmát és a munkaviszonyok alakulását. A vizsgált időszak szempontjából kiemelt esztendők: 1250, 1500, 1700, 1800, 1900 és a 2000-es évek.

Az ezer év első szakaszát, amelyet 1250-nel indít, világgazdasági szempontból a mongol világbirodalom létrejötte határozta meg. A kontinens nyugati felén

az európai latin (keresztény) civilizáció országai épültek ki. Egyik hatalmi régió sem uralta a Kelet és Nyugat közötti munkamegosztást. A mongolok a meghódított területeket lerabolták, kifosztották, ezen kívül a munkaerő forrásának tekintették. Európa nyugati felén ezzel szemben lassan kialakult a városiasodás, amely a kézműveseknek már más megélhetési módot biztosított, mint amelyet a nomád pásztorélet nyújthatott, vagy amit a földművelés nehéz munkája lehetővé tett. (Csak megjegyezzük: az, hogy a mongol birodalom szándéka ellenére nem terjeszkedhetett tovább Nyugatra, a magyar és lengyel társadalom hatalmas áldozatvállalásának köszönhető. Ezzel az szempontrendszerrel a könyv nem igazán foglalkozik.)

Az 1500-as év a felfedezések korát és mindenekelőtt az amerikai kolóniákkal kialakuló munkamegosztás korszakának kezdetét jelzi. Ekkor a hangsúly a nyersanyagellátás biztosításán volt a végterméket gyártó európai ipar számára. A változás a kelet-európai régióval egy európai belső munkamegosztás megerősödését is magával hozta, hiszen Kelet-Európa látta el agrártermékekkel, fával a nyugati területeket. A legtöbb ország nagy erőfeszítéseket tett, hogy bekapcsolódjék az eurázsiai kereskedelembe. Ebben jelentős mértékben támaszkodtak az időközben felfedezett Amerikából származó nemesfémekre mint fizetőeszközre.

Az 1700-as évektől kezdve a kereskedők kialakították a bérmunka rendszerét az alapvetően önálló vidék és a városokban lévő céhes ipar között. Eurázsia két fele között is intenzívebbé vált a kapcsolat. A Brit Kelet-indiai Társaság kapcsolta be az ázsiai termelést a világkereskedelemben, egyfajta globalizáció ment végbe. Az Afrikából szállító rabszolgakereskedők elfogadták a kiváló minőségű indiai textilt fizetség fejében, így Amerikában a rabszolgák ebből készült ruhát hordtak. A kialakuló kapitalista piacgazdasági rendszer beolvastotta a különböző munkafeltételekkel dolgozó helyi gazdaságokat egy meglehetősen egyenlőtlen nemzetközi munkamegosztási folyamatba, amelynek hasznát a végtermék előállítója fölözte le.

Az 1800-as esztendőkből az ipari forradalom Nyugat-Európa ellenőrzése alá helyezte a termékláncokat. Ekkor végleg kialakult a munka fogalmának mai értelmezése, amely a háztartási feladatok körén kívül eső pénzkereső foglalkozást jelentette. Az európai társadalmakban ez ahhoz vezetett, hogy a nők gazdasági, társadalmi értelemben kiszolgáltatottá váltak a férfiaktól, mivel otthoni tevékenységüket nem tekintették „munkának”. Ázsia régióiban azonban megmaradt a család mint termelőegység szerepe, amelyben mindenki ellátta a maga feladatát.

A 19. század végére általánossá vált a munka kereső foglalkozásként való értelmezése. Európában megszűntek a jobbágyi kööttségek, ugyanakkor új szolgai viszonyok alakultak ki a társadalomban. A munkával kapcsolatos fogalmak hamarosan bekerültek a jogszabályokba, az állami tervezésbe és a munkásmozgalmakba.

A 20. század elején kialakult a háromosztatú rendszer: munkáltató, munkavállaló és az állam játszott szerepet a nagyüzemi termelés megszervezésében. Az 1980-as években, a tömegtermelés válságjeleinek mutatkozásakor kezdett megváltozni a munka fogalmának értelmezése. A szocialista gazdasági modell 1990-ben megbukott. Egyre kevésbé kellett tartani Nyugaton a munkások érdekérvényesítő képességétől. Rugalmasabbá vált a foglalkoztatás, a munkaviszonyt gyakran felváltotta szerződéses jogviszony. Tér nyílt a munka fogalmának újradefiniálásához, az arra vonatkozó szabályzások megváltoztatásához. Mindez határozottan visszavetette a munkafeltételek addigi javuló tendenciáját a piacgazdasági országokban.

Legfőbb ideje volt mindezek miatt a munka fogalmát illetően egy szélesebb perspektívájú megközelítés érvényesítésének. Egyrészt, a modern globális világ-gazdaság munkamegosztása megmagyarázhatatlan a tágabban definiált fogalom felhasználása nélkül, másrészt, a fejlett világban erősödő női emancipáció egyre inkább felszínre hozza a (többnyire) női munkának tekintett háztartási tevékenység alábecsültségének ellentmondásait.

A 2000-es években a 20. század elejére kialakult rendszer: a munkáltató, munkavállaló, valamint az állam egyeztetésén alapuló alkufolyamat szétesett. Az a liberális gondolati keret, hogy a munkavállaló és a munkáltató megegyezése alakítja a bérköltségeket, mára érvényét veszítette. Az elmúlt időszakban a fejlett országokban egyre nőtt a munkafeladatok kiszervezésének gyakorlata. E folyamattól való félelem egyértelműen hatással volt a fejlett országok bérvisszonyaira, így mára gyakorlatilag a munkaadó diktál. A múlt század második felétől eltérően a bérek emelkedése az 1980-as évek után lelassult, vagy egyenesen elmaradt. Egyre általánosabb lett világszerte a szakszervezetek visszaszorulása, az úgynevezett rugalmas munkavégzés, valamint a vállalkozási formában történő alkalmazás terjedése. A munkavállalók számára ez a bizonytalanság növekedését jelenti.

A kötet érzékenyen mutat rá, hogy a volt szocialista országok gazdaságaiban az 1990 előtti bérrendszer csökkentett szinten tartotta a munkavállalók béreit a nemzetközi munkamegosztás egyes szakaszaiba való bekapcsolódáskor. A szerző részletesen tárgyalja ezt a jelenséget, amely e régió jövedelmének, sőt, munkaerejének Nyugatra szivárgását eredményezi. Úgy tűnik azonban, mégis pozitívabb képet alkot a gazdaságfejlődés szocialista szakaszáról, mint észszerű lenne. Nem érzékelteti, hogy milyen problémát jelentett a nők kényszerű munkaviszonyba terelése a szocialista időkben. (A magyar adatok alapján 1960 után vált tömegessé a női foglalkoztatás; de ezzel párhuzamosan látványosan visszaesett a gyermekvállalás. Nyilván nem kizárólag ez volt a bekövetkezett népességfogyás oka, de a két jelenség között kimutatható kapcsolat erős.)

Andrea Komlosy kötete lényegi megállapításaival izgalmas módon járul hozzá az összehasonlító gazdaságtörténet eredményeihez. Különösen tanulságos

lehet magyarországi olvasói számára a keleti uniós országok bérhelyzetének feltárása. Ez utóbbi vizsgálati területet célszerű lenne további elemzések tárgyává tenni.

(Andrea Komlosy: Works: The Last 1,000 Years. London–New York: Verso, 2018, 272 o. ISBN 9781786634108 Eredeti megjelenése német nyelven: Andrea Komlosy: Arbeit. Eine globalhistorische Perspektive. 13. bis 21. Jahrhundert. Wien: Promedia Verlag, 2014, 208 o. ISBN 9783853718506)

Botos Katalin

DSc, professor emeritus, Szegedi Tudományegyetem